

איכות הסביבה מול נוחיות האדם היבטי הלכה עקרוניים

א"ח 1234567

א"ח 1234567

ברשות ידידנו נשיא הכנס, הרב הגאון רצון ערוסי שליט"א חבר הרבנות הראשית, אב בתי הדין לממונות, ואיש חי רב פעלים בכל הנושאים האלה של משפט התורה והרבה מעבר לזה, ברשות הרבנים המכובדים, ברשות הציבור כולו.

אוצר החכמה

מאיכות הסביבה לאיכות חיי אדם

שאלת איכות הסביבה מן ההיבט ההלכתי קשורה להיבטים הרעיוניים והמשפטיים הנושקים זה לזה. הנושא הזה שקוראים לו "אקולוגיה" מסתובב כיום בעולם בנושא משמעותי, ולא רק בנושא אלא כתנועה עולמית. שמעתי שבארצות המערב כבר בדקו שלא היה ראש ממשלה שלא כיהן קודם כשר אקולוגיה או שר לאיכות הסביבה. קרש הקפיצה להיות ראש ממשלה בבריטניה ובארצות אחרות היא האקולוגיה שהפכה בארצות מסוימות להיות הנושא, בהא הידיעה.

א"ח 1234567

א"ח 1234567

כידוע כל נושא משתקף בבית המדרש, וא"כ השאלה היא אומרים בבית המדרש על סוגיא זו הקרויה אקולוגיה. כאמור, נושא זה הפך לתנועה המשיקה לתנועות המקדמות נושאים נוספים אשר משום מה מחברים אותם יחדו, כמו היחס לצמחונות, לטבעונות או לרפואה אלטרנטיבית. אני אומר זאת בנימה של בקורת משום שהאקולוגיה כברה הפכה להיות מעין דת חדשה, כמעט האלהת הטבע; משתחוים לשמש ולירח ולכל עשב השדה. אמנם הדברים נאמרים אולי קצת בהגזמה, אבל חורה לי במיוחד שנושא זה מתקשר עם השמאל הפוליטי בכל העולם, וכאילו הפך להיות מושג אנטי לאומי. מי שלאומי הוא כבר לא מן

00000000

ה'ירוקים'! ה'ירוקים' בכל העולם הם לא-הלאומיים, הם מדברים כביכול במושגים על-גיאוגרפיים, ואני אומר זאת בביקורת.

אעפ"כ, גם אם האקולוגיה 'אומצה' ע"י גורמים הלוחמים בלאומיות, גורמים 'גלובאליים' ו'אוניברסליים', בכ"ז אם יש גרעין חיובי וטוב צריכים לקחת אותו. אין סיבה לדחות את הנושא משום שהוא מונף כדגל פוליטי של השמאל, דגל של אנטי לאומיות, ודגל של מעין דת חדשה עם כהני דת ונזירי דת וכד'.

העוסקים בנושא שינו את הדגש מאיכות הסביבה לאיכות החיים. במקום לשים את ערכי שמירת הטבע במרכז, חזרו כיום יותר להדגיש - מה שמקובל עלי בהחלט - כי האדם במרכז. כל הדיון הוא מה מזיק ומה מועיל לאדם, ולא לטבע כיצירה בפני עצמה. קראתי מאמר בשם "שמירת הטבע כחמדנות נוסטלגית" ובו משפטי ביקורת רבים על כך שהאדם חומד לשמר את הטבע כערך אלא כנוסטלגיה וכהנאה אישית. הוא מכנה את חובבי הטבע בביקורת כ'נטורי הטבע' המאמינים כי ירוק זה יפה. והרי ניתן לחשוב כי דוקא הצהוב של המדבר יותר יפה. "הנסיון להציג מאבק סביבתי כנובע מטיעונים סטריליים הוא מוטעה ומטעה, אנחנו פשוט רוצים לשמור על הנוף כי נתגעגע אליו, אנחנו ממציאים את המילים לשחזר את האקולוגיה הטבעית כדי לשמור על המאזן האקולוגי, אבל כל זה בגלל איזה מין אנוכיות שלנו, אגוצנטריות שלנו. נוח לי לראות את גבעת הסביונים מחלון ביתי לכן אני נלחם נגד כל מי שרוצה לעלות על זה עם טרקטורים, ואני ממציא טענות של הריאות הירוקות". הוי אומר, הדת הזאת לא מוסכמת. גם אלמנטים שאנשי האקולוגיה מעלים כטעוני שימור הם במידה רבה מלאכותיים או אגוצנטריים ולא דווקא אמת מדעית.

קחו למשל את נושא האנטנות הסלולאריות שהפך להיות מאבק אקולוגי. מעלים חששות כלפי נזק לסביבה האנושית, ומנגד טוענים כי הדבר לא הוכח. מה איפוא יחס ההלכה לנושא כזה, הקשור באדם ולא רק בטבע?

כאשר מדברים לא במושגים הלכתיים אלא אגדיים, השקפתיים וחינוכיים, בודאי שיש להדגיש את חשיבות ערכי הטבע ואיכות החיים. בתורתנו יש מקום רחב למגמה זו בבחינת "הדור נאה זיו העולם" שאנחנו משוררים בפיוט ידיד נפש, או לפסוק בתהלים "עוז והדר לבשת". כל מי שמדבר על נושא האקולוגיה ביהדות יצטט את דברי המדרש המפורסם (קהלת רבה ז, יג) על הפסוק בקהלת:

"ראה את מעשה האלוקים כי מי יוכל לתקן את אשר עוותו". בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן אמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הם, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי עולמי שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך.

זה הסיסמא האקולוגית: **תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך**, ואנו מאמצים אותה. השאלה היא איך זה מתורגם למושגים הלכתיים, ובמיוחד איך נוהגים כאשר לפנינו דילמות שעומדות ערך מול ערך, או אפילו מול הוצאה כפסית כבדה.

"תן דעתך שלא תקלקל את עולמי", "ויניחם ה' אלוקים בגן עדן לעבדה ולשמרה"; 'לשמרה' - זו שמירת הטבע, וגן העדן זה שמורת הטבע, ואין לך רשות להחריב את גן העדן. 'פריבלגית המבול' שמורה לקב"ה בלבד. אבל כידוע אדם גורש מגן עדן, ולאחר כמה דורות בא המבול. והנה לנח הותר לאכול בשר, דבר שנאסר לאדם הראשון. הוא היה צמחוני ורק בימי נח הותרה אכילת בשר כירידת מדרגה. מפורסם המאמר ההגותי של הרב קוק, "חזון הצמחונות והשלום", המבאר שהיתר זה מלמד שהאדם איננו שוה לבעל חי, אלא הוא במדרגה גבוהה יותר. אלמלא היתר זה השוויון לא היה מעלה את ערך בעלי החיים, אלא להפך - מוריד את ערך האדם למדרגת בעלי החיים. בגרמניה הנאצית שגשגו האגודות נגד צער בעלי חיים... והדברים ידועים.

דילמות אקולוגיות

האקולוגיה עוסקת לא רק במעמד האדם מול בעלי חיים אלא גם מול הצומח ומול הדומם, כשמדובר בכביש חוצה ישראל המשמש כיום מוקד למאבק של ה'ירוקים' בישראל, לא מדובר בפגיעה בבעלי חיים, אלא בעיקר מול הצומח ומול הדומם: הכביש 'פוצע' את הנוף, כלשונם.

ובכן, מה אומרת ההלכה?, האם ניתן לדלות ממנה התייחסות לנושא?

לאדם ולחיה נאמר: "ויברך אותם אלוקים מלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים". ושוב לנח: "ויברך אלוקים את נח ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה ובכל דגי הים בידכם נתנו". פסוק זה איננו זכות בלבד אלא ברכה. לא ניתן לומר

שהפסוק הוא רק היתר בדיעבד, על פי הרמב"ן המבאר במקום: "נתן להם כח וממשלה לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים ובכל זוחלי עפר".

בהלכה מוצאים התייחסות בעיקר מול בעלי חיים, בהיבט של צער בעלי חיים. מול צומח או מול העולם דומם בכלל לא היה שאלה כזו בדורות קדמונים. מי העלה נושאים כאלה לדון בהם? אולי הדבר מוזכר בספרי מוסר ובספרים שעוסקים בהתנהגות האדם, אך לא בצד ההלכתי שהוא בעצם הרלוונטי.

אכן, השאלה האקולוגית המועלית בכביש חוצה-ישראל נוגעת בעיקר למחיר הכספי הגבוה הניצב מנגד. יש בכביש נוחיות גדולה והוא פותר בעיות תנועה וכד'. מאידך ה'ירנוקים' טוענים שהוא פוצע את הנוף, מפר את ה'מאזן אקולוגי'. כנגד כל זה עומדת השאלה הכספית הכבדה.

דילמות הצבת האנטנות הסלולאריות דומה למדי. לפני כמה שנים היה בישראל דיון גדול על משדרי 'קול אמריקה' שהיו אמורים לשדר בעוצמה רבה מרמת הנגב באיזור המכתשים. זכור המאבק על הירדן ההררי שהיטו את הירדן צפונית לכנרת, מסיבות של ניצול אדמות וגם של תיירות. אנשי האקולוגיה התנגדו נמרצות. או ניקח למשל את נושא מיחזור הפסולת; השאלה היא האם יש לזה בית מבוא בהלכה? בודאי זה טוב וחשוב, אבל האם יש איזשהו אלמנט הלכתי המחייב מיחזור פסולת או אפילו הטמנת רעלים, סוללות עופרת וכד'. מדובר על חור בשיכבת האוזון והתחממות כדור הארץ. נושאים אלה הפכו להיות מרכזיים בכנסים אקולוגיים, והם מדברים במושגים של שואה, של חורבן העולם ושל אפוקליקסה. ומה עמדת ההלכה בכל הנושאים הללו?

אקולוגיה מול הפסד כספי בהלכה

ה'תיזה' בדבריי להלן היא כי אם הדבר הוא מנוגד לנוחיות משמעותית של האדם, או גורם להוצאה כספית ניכרת, לדעתי מן הבחינה ההלכתית הפורמלית הדרישות האקולוגיות מתפוגגות.

אחד המאבקים האקולוגיים המפורסמים הוא נגד פרוות שועלים. נשים שהולכות עם פרוות שועלים טבעיות מסתכנות ב'התנפלות אקולוגית' כלפיהם, כחוטאים ומחטיאים ומרשיעי אקולוגיה. אך הנה הלכה בשלחן ערוך אורח חיים סימן רכג:

המנהג לומר למי שלובש בגד חדש תבלה ותתחדש. ויש מי שכתב שאין לומר כן על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה, דאם כן היו צריכים להמית בהמה אחרת תחילה שיחדש ממנה בגד אחר, וכתב ורחמיו על כל מעשיו.
ממשיך הרמ"א וכותב:

והנה הטעם חלוש מאוד ואינו נראה. מכל מקום רבים מקפידים על זה
שלא לאומרו.

מדבריו עולה בודאי שזו איננה דרישה הלכתית. הרמ"א כותב שהטעם ה'אקולוגי' הוא "חלוש ואינו נראה", אך הוסיף כי "רבים מקפידים", היינו כמידת חסידות לפנים משורת הדין.

ואכן נמצא בספר חסידים (מד) כדברים הבאים, שהם מידת חסידות והנהגות מוסריות:

אם עשה צער לבע"ח בחנם, כמו שמשים עליה משאוי יתר מכדי הראוי, ומכה אותה והיא אינה יכולה לילך, בא לדין על שציער בע"ח. וכן המושכין אזני חתולים להשמיע צעקתם הם חוטאים. גם דרשו: 'ביום ההוא נאום ה' אכרה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון' (זכריה יב, ד); עתיד הקב"ה ליפרע מעלבון סוסים מרוכביהם על שהיכו אותם במגפים.

ובכן, הדיון ההלכתי הרלבנטי בסוגיות אלו קשור תמיד בשאלת צער בעלי חיים. זה הנושא הקלאסי העומד מול האקולוגיה. סוגיא מעשית כיום הוא חוק האוסר פיטום אווזים מסיבה זו. מוכרים דברי הנודע ביהודה שכתב בענין זה (שו"ת נודע ביהודה תניינא יור"ד ו):

איש אחד אשר זיכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל

תשחית... כל דבר שיש בו צורך להאדם לית ביה משום צעב"ח. וגם לא שייך צעב"ח אלא לצערו ולהניחו בחיים אבל להמית בהמות וחיות וכל מיני בעלי חיים לית ביה משום צעב"ח...

שם"ק ש"ק

ומשום בל תשחית ודאי ליכא דהרי נהנה בעור וגם אינו עושה דרך השחתה... שאסרה התורה קציצת עץ מאכל והנה שם כתיב 'כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות'... דבר שיכול האדם ליהנות ממנו לא ישחית ויפסיד אותה ההנאה. ואולי אפילו בדבר של הפקר שייך זה. אבל דבר שאין בו הפסד לשום אדם לא שייך בל תשחית. וא"כ הני חיתו יער כל זמן שהם בחיים אין בהם שום הנאה לאדם, רק עיקר הנאה במותן, בעורותיהם ובבשרם ואיך נימא שיהיה אסור להמיתם משום בל תשחית.

שם"ק ש"ק

אמנם מאד אני תמה על גוף הדבר, ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו, ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב. ואיך ימית איש ישראלי בידים בע"ח בלי שום צורך רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידה. לכן יש בדבר זה מדה מגונה דהיינו אכזריות, וגם איסורא וסכנתא וגם הזכרת עונותיו. לכן השומע לי ישכון בטח, השקט ושאנן בביתו ולא יאבד זמנו בדברים כאלה.

הוי אומר, לא מתאים לאיש מישראל להיות ציד, לצוד לשם שעשוע, אבל אי אפשר לאסור זאת מסיבות הלכתיות. בסופו של דבר הנודב"י פוסל זאת מצד הסכנה, וחמירא סכנתא מאיסורא. אולם מצד איסור בל תשחית או מצד איסור צער בעלי חיים אין לאסור.

נושא אקולוגי נוסף שהועלה לאחרונה בבג"ץ הוא כנגד חיל הרפואה המשתמשים בבעלי חיים להתלמד על פיגועים שונים. אכן מצאנו לבעל השבות יעקב (ח"ג סי' עא) שכתב בקשר לניסויים בבעלי חיים:

נשאלתי מרופא מומחה אם מותר לעשות רפואה, דהיינו להמית בהמה טמאה כגון כלב או חתול מפני ספק פיקו"נ, לפי שאותה עדיין אינו בדוק ומנוסה ויש לבחון אותה ע"י שמשקה כן לחתול או לכלב לראות

אם ימותו מזה... כל שיש בו שום צורך או לרפואת הגוף או שום הנאת ממון אין בו שום חשש איסור בל תשחית או צער בעלי חיים.

בהקשר הזה כתב גם בעל השרידי אש (אבן העזר ח"ג סי' ז):

מותר לצער בע"ח לתועלת חכמת הרפואה. ולא עוד אלא שלפי דעתי אין כאן גם מידת חסידות, כי רשאי אדם להחמיר על עצמו אבל לא במה שנוגע לאחרים, כי מה ראית שצער בעלי חיים עדיף יותר מצער החולים.

הט"ז כותב (יור"ד קיז סק"ד):

נשאלתי על דבר התיישים הגדולים דרכן של בעלי המלאכות לקנות העורות כשנוחרים אותם, אבל לא שחוטין מפני שמתקלקלין קצת, ע"כ יש להסתפק אם יכול ישראל לנחור התיישים בשביל זה? נראה לי דהיתר גמור הוא... דהא יש לו הנאה מזה ואין כאן בעל תשחית.

כלומר, אפילו לתועלת ממונית בלבד מותר לנחור בעל חיים, שזוהי הריגה בצורה אכזרית במידה מסויימת. בגלל שהעור מתקלקל בשחיטה ורוצים שהעור ישאר שלם ולא לשחוט "היתר גמור הוא", כלשון הט"ז, מפני שיש כאן הנאה מרובה. זו עמדת ההלכה! אולי אנו כיום לא אוהבים זאת, כי אנו אוהבים את האקולוגיה, אבל ההלכה כשלעצמה מתירה.

ברמה הרעיונית אנו מוצאים בקשר למצנת שילוח הקן, ואיסור "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד", שהרמב"ן על התורה (דברים כב, ו) משווה אותם וכותב:

'כי יקרא קן ציפור לפניך...' זו מצוה מבוארת מן 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד'. כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם. או שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין, אע"פ שהתיר השחיטה במין ההוא. והנה ההורג האם והבנים ביום אחד או לוקח אותם בהיות להם דרור לעוף כאלו יכרית המין ההוא.

איסור בל תשחית

אכן הדין הכי רלוונטי לענייננו הוא כנראה איסור בל תשחית, שנאמר דברים כ, יט-כ: "לא תשחית את עצה לנדות עליו גרזן כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה, עד רדתה".

האם יש מקום מבחינה הלכתית לתבוע לדין את כל מי שמשליך בקבוק שלא לפח המיחזור, או את כל מי שמשליך סוללות משומשות שלא לפח המיוחד לעופרת, או את מי שסולל את כביש 'חוצה ישראל' ופוגע בנוף וכד'? היש לדונו בגין הסעיף ההלכתי של בל תשחית? מקור הדין הוא באיסור לכרות את עצי המאכל, "רק עץ אשר איננו עץ מאכל אותו תשחית וכרת".

האם מותר להשחית סתם כך? ללא כל סיבה, ולא דוקא להקמת מצור. והנה הרמב"ם כתב בהל' מלכים (פרק ו הלכה ט): "כל אילן סרק מותר לקוץ אותו ואפילו אינו צריך לו. וכן אילן שהזקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו - מותר לקוצו". מה פשר המלים "ואפילו אינו צריך לו"? ראיתי מי שפירש בכוונתו שאינו צריך לקורות, אבל יש לו צורך בעצים לדבר אחר. כך כתב בעל הקרי לב (מהדו"ב יו"ד סי' יא):

מי הוציאו לאילן סרק או שהזקין מכלל בל תשחית דרבנן, ואין לך עץ שאינו ראוי לעצים להדלקה? לכן נ"ל ביאור דברי הרמב"ם דהיינו אינו צריך לקורה אבל קוצץ להסקה.

לדעתי זהו דוחק רב, כי פשט הלשון "שאינו צריך לו" היינו ללא כל צורך. ואם כנים אנחנו, שמותר להשחית אילן סרק גם ללא תועלת, לכאורה יש לשאול; הרי ברור כי השחתת אילני הסרק פוגעת באקולוגיה, במאזן הטבע? והרי ודאי הקב"ה יודע כי האילנות מוסיפים לאקולוגיה ובכ"ז קבע את כללי ההשחתה "אותו תשחית וכרת".

הוי אומר, לכאורה מצינו מכאן מעין ראיה כי פגיעה בטבע 'סתם' איננה בכלל איסור 'בל תשחית'.

נקודה הלכתית נוספת קשורה לנשוא דיוננו, השחתת הטבע. מצינו דיון נרחב האם בכלל יש איסור בל תשחית בדבר הפקר. בשולחן הרב כתב שגם בהפקר הזהירה

תורה על בל תשחית, והראיה שהרי התורה מזהירה לא להשחית אילנות של גויים שנלחמים בנו, ובודאי מדובר באילני סרק המצויים בזירת המלחמה, ולא באילנות בבעלות יהודית. מאידך האחרונים מפנים לדברי הרא"ש האומר במסכת מדות (פרק א משנה ב) על המשנה:

איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקין לפניו. וכל משמר שאינו עומד אומר לו איש הר הבית: שלום עליך! ניכר שהוא ישן חובטו במקלו. ורשות היה לו לשרוף את כסותו.

ופירש הרא"ש: "אין כאן משום בל תשחית משום דהפקר בי"ד היה הפקר". הוא אינו כותב ש"רשות היה לו לשרוף את בגדו" כדי לעורר אותו, וזהו צורך מוצדק, אלא משום שהפקר בית דין הפקר. משמע שאין איסור בל תשחית בהפקר. וראיתי בשו"ת משנה הלכות לר' מנשה קליין הקטן שליט"א שכתב שדברי הרא"ש הללו קשים בעיניו קשים, ולא נראה לו שמותר להשחית במקום הפקר. אדרבה הוא מוכיח להיפך מהמסופר בגמ' על הפרדות שהיו בבית רבי והיו מזיקות, ולא ידע רבי מה לעשות בהן. ושם אמרו שהוא התלבט: אם אמכור אותן - אעבור על לפני עיוור, כי הם יזיקו אצל הקונה. אם אפקיר אותן - ארבה בנזק בעולם. אם אעקר את פרסותיהם כדי שלא יזיקו - אעבור על צער בעלי חיים. אם אהרוג אותן - אעבור על בל תשחית. ולכאורה יכול להפקירן ולהרגן לאחר מכן, שהרי אין בל תשחית בהפקר? מכאן מסיק בעל משנה הלכות שאסור להשחית גם דבר הפקר. בהמשך דבריו מחלק בין הפקר בי"ד דשרי לבין הפקר בעלים דאסור להשחית, וחילוק זה צ"ע. וז"ל (שו"ת משנה הלכות חי"ב סי' תלג):

נראה דשייך בעל תשחית בהפקר, דטעם בל תשחית הוא משום ישובו של עולם, ד'לשבת יצרה'. וכבר אמר בחובת הלבבות דאפי' להשחית עלה של אילן, אם אינו צריך לזה - אסור.

אמנם חזות קשה ראיתי ברא"ש דבהפקר אין בל תשחית. וצ"ע מחולין ז,ב... איברא לפמ"ש במק"א דוקא בהפקר בי"ד, או הפקר מדבר שיצא מרשותו לגמרי [שרי], אבל הפקר בעלים אכתי לא יצא מרשותו לגמרי.

והנה לעיל ציטטנו מתשובת הנודע ביהודה בקשר להיתר הצידה (אם כי לא מומלץ).
ובתוך דבריו כתב:

ומשום בל תשחית ודאי ליכא דהרי נהנה בעור וגם אינו עושה דרך
השחיתה... שאסרה התורה קציצת עץ מאכל והנה שם כתיב 'כי ממנו
תאכל ואותו לא תכרות'... דבר שיכול האדם ליהנות ממנו לא ישחית
ויפסיד אותה ההנאה. ואולי אפילו בדבר של הפקר שייך זה. אבל
דבר שאין בו הפסד לשום אדם לא שייך בל תשחית. וא"כ הני
חייתו יער כל זמן שהם בחיים אין בהם שום הנאה לאדם, רק עיקר
הנאה במותן, בעורותיהם ובבשרם ואיך נימא שיהיה אסור להמיתם
משום בל תשחית.

הבליע בדבריו דיון קצר בקשר להיתר או איסור בל תשחית בהפקר. וחילק בין סתם
"דבר של הפקר" דשייך בו בל תשחית, לבין "דבר שאין בו הפסד לשום אדם" דלא
שייך בל תשחית. וענין הצידה נחשב אצלו כדבר ש"אין בו הפסד לשום אדם",
אם נרצה להקיש מדבריו לענייננו, לענין איסור 'בל תשחית' בפציעת נוף, ב'חור
האוזון', בהימנעות ממיחזור וכד' - דומני כי הדברים נשארים מאוד עמומים, האם
יש כאן "הפסד לשום אדם"? וצ"ע.

סוף דבר

עמדתי היא כי נושאים אלה אינם הלכתיים מובהקים. קשה לתבוע לדין ולהוציא
בדיינים, ואי אפשר לחייב באמצעי 'כפיה הלכתית' לשמור על נורמות אקולוגיות.
הדברים נושקים יותר למושגים של מידת חסידות.
יאה לסיים בסיפור על הרב קוק כפי שסיפרו הצדיק הרב אריה לוי זצ"ל (מובא
בספר לחי רואי):

זכרתי ימים מקדם משנת תרס"ה, שזכיתי בחסדי העליון יתברך שמו לעלות על
אדמת הקודש ביפו, שחרתי בראשונה את פני רבנו הגאב"ד הרב קוק זצ"ל. קבלני
בסבר פנים יפות כדרכו בקודש לכל אחד. שוחחנו בדברי תורה. אחרי תפילת מנחה
גדולה יצא רבנו, כדרכו בקודש, לשוח בשדה לצמצם מחשבותיו. ואני התלויתי אתו.

אח"כ 1234567

בדרך קטפתי איזה עשב או פרח. הזדעזע רבנו ואמר לי בנחת כי הוא נזהר מאד
 לבלתי קטוף בלי תועלת עשב או פרח שיכול לגדול או לצמוח, כי אין עשב מלמטה
 שאין לו מזל מלמעלה שאומר לו גדל. כל ציץ עשב אומר דבר, כל אבן לוחשת איזה
 סוד. כל הבריאה אומרת שירה.

 הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה

שערי צדק - ו: קובץ מאמרים בדיני ממונות הלכה למעשה (2) {0} עמוד מס: 212 הודפס ע"י אוצר החכמה

מחיר הדפוס

1234567

אח"כ 1234567